

Slovenska ženska društva med obema vojnama (1918-1941)

MATEJA JERAJ

V zadnjih desetletjih 19. stoletja se je vedno več žensk vključevalo v javno življenje tudi na Slovenskem. Ekonomski razlogi (gospodarske krize in nerešena socialna vprašanja) niso dopuščali, da bi bila žena, četudi poročena, le "varuhinja domačega ognjišča". Vedno več žensk se je bilo prisiljeno zaposliti, če so hotele preživeti sebe in svoje otroke. Za enako delo pa so bile manj plačane od moških sodelavcev. Vedno več se jih je zavedalo potrebe po izobrazbi, ki je zagotavljala boljši poklicni položaj in več uspeha v boju za pravice žensk. Začele so se združevati v strokovna društva. Zunaj doma pa so bile dejavne tudi nezaposlene ženske. Ukvarjale so se predvsem z dobrotelnimi in nacionalno obarvanimi dejavnostmi. Tako so nastajala dobrotelna in t. i. narodno obrambna-društva. Ženske so se združevale tudi na verski in politični osnovi.

Med tistimi, ki so si prizadevali za razpad Avstro-Ogrske, je bilo tudi veliko članic ženskih društev. Vendar nova država ni zadovoljila pričakovanj. Slovenke so imele v Avstriji boljši socialni in civilnopravni položaj kot pripadnice njihovega spola v Srbiji, Črni gori, Makedoniji, Bosni in Hercegovini. Jugoslavija je postopoma pristopala k poenoteni zakonodaji, tako da je bil strah po izenačitvi s srbskimi zakoni navzoč ves čas. Politična svoboda je bila omejena, volilna pravica je bila ženskam še vedno nedosegljiva, socialno vprašanje je ostalo nerešeno, Slovenci še vedno niso živeli združeni v eni državi.¹ Dela ženskam torej ni primanjkovalo! Nastala so številna nova društva, nekatera so propadla. Društva, ki so svoje cilje in metode prilagodila potrebam in razmeram časa, pa so delovala razmeroma dolgo. To so bila predvsem tista, ki so si zastavila kulturne in nacionalne cilje.²

Slovenska ženska društva, ki so bila ustanovljena do leta 1918, niso bila povezana v višjo organizacijsko enoto. Z nastankom nove države pa so se ženska društva iz vse države v želji po

večji moči in uspešnosti povezala v skupno organizacijo. Od 21. do 23. septembra 1919 je bil v Beogradu 1. kongres predstavnic ženskih društev iz cele države, ki ga je pripravila Srbska narodna ženska zveza. Kongresa se je udeležilo tudi 10 žensk iz Slovenije, ki so zastopale Splošno žensko društvo iz Ljubljane, Društvo slovenskih učiteljic, Slovensko žensko društvo iz Maribora, Žensko društvo iz Celja³ in Društvo javnih nameščenk. Na kongresu je bila ustanovljena Narodna ženska zveza Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je imela slovensko, hrvaško in srbsko sekcijo. Leta 1929 se je preimenovala v Jugoslovansko žensko zvezo (JZZ) in je delovala do leta 1941. Zveza je bila v verskem in političnem pogledu nevtralna, združevala pa je okrog 300 organizacij, ki so sicer delovale samostojno, sprejemale pa so skupni idejni program: družina je podlaga življenja družbe in države, vir zdravega in harmoničnega življenja pa je lahko le, če se naslanja na enakopravne družinske članke, zato je treba ženo z možem pred zakonom izenačiti; ženska je kot delovna moč nepogrešljiva, zato je treba odpraviti vse ovire, ki ji to preprečujejo; žena je soodgovorna za usodo svojega naroda, zato ji je treba omogočiti, da sodeluje pri reševanju vseh pomembnih vprašanj; otrokom je treba posvetiti vso pozornost, prav tako tudi materam, saj je zdrav telesni in duševni razvoj otroka odvisen predvsem od izobražene, kulturne in socialno zaščitene matere.⁴

Ena izmed podpredsednic JZZ in prva predsednica njene slovenske sekcije je bila Franja Tavčar.⁵ Slovenske meščanske ženske je želela

¹ AS, Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II (odslej: AS, Oddelek II), Spominski zapiski U-V, Angela Vode, Značaj in usoda, Iz mojih spominov (ti spomini so izšli v tretji knjigi zbranih del Angele Vode z naslovom Spomin in pozaba, Ljubljana 2000, str. 45-206), str. 9 (odslej: Vode, Značaj in usoda); Ema Muser, Socialisti in komunisti ter boj Slovenk za enakopravnost, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1967, str. 199 (odslej: Muser, Socialisti in komunisti ...).

² AS, Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo III (odslej: AS, Oddelek III), Nagodetov proces, Angela Vode, Ženska društva, str. 10600/72 (odslej: Vode, Ženska društva).

³ Ustanovljeno je bilo leta 1919 in se je ukvarjalo s socialnim delom ter budilo v slovenskih ženskah narodno zavest. Ko pa je leta 1921 začelo v Celju delovati Kolo jugoslovanskih sester, se je to društvo posvetilo "izključno kulturnemu delu". Več o tem v: Alojzija Štebi, Aktivnost slovenske žene, Slovenska žena, zbornik ob 25-letnici delovanja Splošnega ženskega društva, Ljubljana 1926, str. 177-178 (odslej: A. Štebi, Aktivnost slovenske žene ...).

⁴ AS, Oddelek II, osebni fond Angele Vode, fasc. 1, Pravila jugoslovanske ženske zveze; Jovanka Kecman, Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918-1941, Beograd 1978, str. 163-164 (odslej: Kecman, Žene Jugoslavije ...).

⁵ Franja Tavčar (1868-1938) se je zavzemala za bratske povezave slovanskih narodov prek meja Avstro-Ogrske (prejela srbska, češka, bolgarska odlikovanja), med prvo svetovno vojno je zbirala podpise za majniško deklaracijo in delovala v različnih humanitarnih društvih, v Ciril-Methodovi družbi ter v številnih ženskih društvih (med drugim predsednica Splošnega ženskega društva, Kola jugoslovanskih sester, slovenske sekcije

spodbuditi k narodni zavednosti, dobroti in "liberalni neodvisnosti", ki jo je, čeprav sama katoliško verna, pojmovala kot odmik od klerikalizma.⁶ Nasledila jo je Minka Govekar,⁷ ki je cenila vsako požrtvovalno sodelavko, čeprav ni delila v celoti njenih nazorov.⁸ Pod njenim vodstvom so se lahko bolj uveljavile tudi socialistično usmerjene članice, predvsem Alojzija Štebi,⁹ Cirila Pleško-Štebi in Angela Vode.¹⁰ Zadnja predsednica je bila Mira Engelman, ki je nadaljevala z načinom dela svoje predhodnice.¹¹

Slovenska sekcija JZZ je imela ožji in širši odbor. Ožji je svoje delo opravljal s pomočjo komisij: *za mir*, ki se je zavzemala ne le proti dejanski, ampak tudi proti miselni pripravi na napadalna dejanja; *za tisk*, ki je skrbel za objavljanje feminističnih člankov in nasprotovala vsaki tiskani besedi, ki smeši in ponižuje žensko ter kvarno vpliva na moralo, predvsem mladine; *za zaščito otrok in mladine*, ki si je prizadevala za ustrezno nego in vzgojo otrok in mater, za ustrezno rešitev socialnih vprašanj (podpore revnim družinam, otroška in mladinska zavetišča ter okrevališča, skrb za mlade v poboljševalnih zavodih, počitniški dom za bolne in slabotne matere ipd.), za višjo kulturno raven mladih (predvajanje vzgojnih in kulturnih filmov po minimalnih cenah, kakovostna otroška literatura, ureditev knjižnic in čitalnic); *gospodinjstvo-gospodarska komisija*, ki si je prizadevala za izboljšanje materialnega stanja gospodinj in gospodinjstev ter za pravilno vrednotenje njihovega dela (gospodinjstvo naj bi bilo priznано za poklic); *finančna komisija*; *narodno-obrambna komisija*, ki je bila ustanovljena leta 1938 z namenom širjenja vsestranske propagande proti fašizmu in nacizmu v povezavi z drugimi sorodnimi organizacijami. Širši odbor je bil sestavljen iz ožjega in nadzornega odbora, iz predstavnic komisij in iz zastopnic včlanjenih

društev.¹²

V slovensko društvo te zveze je bilo vključenih približno 20 najrazličnejših ženskih društev - kulturnih, humanitarnih, športnih in političnih, različnih svetovnih nazorov.¹³ *Splošno žensko društvo* (1901-1941) so ustanovile ljubljanske ženske že leta 1901 "v zavesti, da je izobraženo, samostojno ženstvo največja opora naroda, da je le v skupnosti, v zdravi krepki organizaciji moč".¹⁴ Zavzemalo se je za politično in socialno enakopravnost obeh spolov, za zaščito matere in otroka, za enakopravnost zakonskih in nezakonskih otrok ter njihovih mater, težišče pa je bilo na vzgojnem in humanitarnem delu. Prizadevalo si je, da bi vzgojilo narodno zavedno in izobraženo generacijo žensk, ki bi bila sposobna vzgajati svoje otroke, se zaposliti in tudi delovati v javnem življenju. V ta namen je prirejalo številne tečaje in predavanja. Društvo se ni hotelo navezati na eno samo politično stranko, zato je uspelo pridobiti predavatelje iz vrst liberalcev (npr. dr. Ivan Tavčar) in socialistov (Karel Linhart, Anton Dermota, Lojzka Štebi itd.), sprva pa je sodelovalo tudi z Družbo sv. Cirila in Metoda.¹⁵ *Ženski pokret* (1926-1941) je imel sicer feministični značaj, saj si je postavil za cilj državljansko in družbeno enakopravnost žensk, ki naj bi omogočila skupno prizadevanje moških in žensk za socialni in kulturni napredek naroda. Vendar pa je bila v njegovi dejavnosti vedno prisotna socialistična nota, saj so bile njegove voditeljice izrazito socialistično usmerjene (Angela Vode, Alojzija in Cirila Štebi). Slovenski Ženski pokret je bil član v začetku dvajsetih let ustanovljene Feministične aliance Jugoslavije s sedežem v Beogradu, ki se je kmalu preimenovala v Alianso ženskih pokretov.¹⁶ *Društvo diplomiranih sester* je želelo predvsem ščititi interese tega poklica in dvigniti njegov ugled. *Društvo magistratnih uradnic* v Ljubljani

Jugoslovanske ženske zveze) ter tako pripomogla k boljši izobrazbi deklet in ublažila težave mnogih socialno ogroženih žensk in otrok.

⁶ Slovenski biografski leksikon, Ljubljana 1980, str. 27.

⁷ Minka Govekar-Vasič Minka (1874-1950), do poroke s Franom Govekarjem učiteljica, nato pa pisateljica, prevajalka, družbena delavka. Med drugim je objavljala različne prispevke o ženskem gibanju doma in v svetu, o gospodinjstvu, vzgoji otrok, kulturi. Bila je tudi soustanoviteljica in tajnica Splošnega ženskega društva. Ob 25-letnici tega društva je pripravila razstavo Slovenska žena. Po drugi svetovni vojni je objavljala prispevke v Naši ženi.

⁸ Vode, Ženska društva, str. 10600/53-54.

⁹ Alojzija Štebi (1875-1956), učiteljica in publicistka, ki je bila sprva dejavna v socialistični stranki, pozneje pa se je posvetila predvsem ženskemu delu. Leta 1915 je izdajala Ženski list, leta 1917 je urejala glasilo socialistične stranke Naprej, v letih 1918-1919 Demokracijo, bila je ena od voditeljic Ženskega pokreta in dejavna v JZZ ter pisala številne prispevke, zlasti o položaju žensk in mladine

¹⁰ Vode, Ženska društva, str. 10600/53.

¹¹ Vode, Ženska društva, str. 10600/54.

¹² AS, Oddelek II, osebni fond Angele Vode, fasc. 1, Pravila jugoslovanske ženske zveze; Vode, Ženska društva, str. 10600/50-58.

¹³ Sestava včlanjenih društev ni bila ves čas delovanja enaka, saj so nekatera nova društva vstopala, nekatera stara pa izstopala. V nadaljevanju besedila so opisana predvsem tista društva, ki jih je predstavila Angela Vode v sestavku z naslovom Ženska društva, AS, Oddelek III, Nagodetov proces (skorajda enak seznam slovenskih društev v okviru JZZ, in sicer z dne 1. 2. 1935, je tudi v AS, Oddelek II, osebni fond Minke Govekar, škatla 1).

¹⁴ Vode, Ženska društva, str. 10600/72.

¹⁵ Prav tam, str. 10600/47, 10600/73. Glej tudi Vode, Značaj in usoda, str. 91. Več o delovanju Splošnega ženskega društva glej v: Minka Govekar, Petindvajsetletnica ženskega dela, Slovenska žena, Ljubljana 1926, str. 186-194. Dejavnost žensk v t. i. narodno-obrambni organizacijah pa je predstavljena v članku Naša žena in obrambna društva, ki je sestavljen iz prispevka Andreja Senekoviča Družba sv. Cirila in Metoda in Slovenke ter Jugoslovanska matica dr. J. Pretnarja, Slovenska žena, Ljubljana 1926, str. 198-201.

¹⁶ Vode, Ženska društva, str. 10600/93-94.

je branilo stanovske interese svojih članic. *Društvo diplomiranih babic* je želelo urediti socialni položaj pripadnic tega poklica. Zadruga *Dom učiteljic* je nasledila Društvo slovenskih učiteljic in si je prizadevala za vsestransko enakopravnost žensk (za enake plače, za strokovno in politično izobrazbo žensk ipd.). *Dom visokošolk* je bilo združenje levo usmerjenih študentk ljubljanske univerze in se je zavzemalo za ureditev in izboljšanje njihovih stanovskih, socialnih, gospodarskih in študijskih razmer, pospeševalo zanimanje za strokovno, socialno in kulturno delo ter navezovalo stike z visokoškoliškimi drugih univerz. Društvo *Gospodinjska šola za gostinsko obrt* je želelo vzgojiti čim več žensk za vodstvo gostiln, hotelov, in planinskih koč, jim privzgojiti estetski čut in jih naučiti ustreznega obnašanja do tujcev. *Kolo jugoslovanskih sester*, ki je delovalo v Ljubljani in v številnih drugih slovenskih krajih (Kranj, Celje, Škofja Loka, Novo mesto, Trbovlje, Murska Sobota itd.)¹⁷ je imelo narodnoobrambni značaj, dajalo je materialno in moralno pomoč rojakom zunaj matične domovine, zlasti na Primorskem, prirejalo razne tečaje (šivalne ipd.) in skrbelo za socialno šibkejše ženske in otroke (organiziralo počitniške kolonije za otroke, zbiralo prispevke za revne otroke in žene ipd.). *Klub poštnih uradnic* v Ljubljani se je zavzemal za enakopravnost žensk v poštni stroki (uvrščanje na delovna mesta po šolski izobrazbi, možnosti za normalno napredovanje in zasedbo vodilnih mest), želel je zbuditi zanimanje za strokovno in organizacijsko delo, usposobiti ženske za samostojna in vodilna mesta ter jih uvesti v delo na socialnem, kulturnem in nacionalnem področju. *Žensko društvo v Mariboru* je imelo narodnoobrambni značaj in si je prizadevalo za poglobljanje narodne zavesti v nacionalno ogroženih obmejnih krajih, organiziralo je razna predavanja, zbiralo materialno pomoč za revne matere in otroke, prirejalo šivalne tečaje, pospeševalo domače obrti, ustanovilo otroški počitniški dom na Pohorju in sodelovalo pri vseh pomembnejših kulturnih, nacionalnih ali socialnih akcijah v mariborskem javnem življenju. *Telesno-kulturno društvo Atena*, izrazito jugoslovansko usmerjeno, je bilo ustanovljeno z namenom pospeševanja športne dejavnosti med slovensko žensko mladino, pozneje pa je vključilo v svoj program najrazličnejše vrste javnega dela od vzgoje do feminizma. *Zveza gospodinj v Ljubljani* je želela ženske strokovno usposobiti za "najtežji in najodgovornejši poklic", ki zahteva vsestransko izobrazbo, "kajti gospodinja mora biti dober finančnik, preudarna kupovalka, temeljita poznavalka blaga, zdravnica, bolniška strežnica, obrtnica, učiteljica in vzgojiteljica - vse v eni osebi".¹⁸ Prirejala je razne tečaje, ekskurzije, predavanja, knjižnice in razstave. *Zveza*

gospodinjskih pomočnic se je ukvarjala z zbiranjem knjig, organiziranjem izletov, v prostorih društva je uredila zavetišče za brezposelne služkinje in posredovalnico dela. *Zveza akademsko izobraženih žen* je želela združiti vse ženske z univerzitetno izobrazbo, jim omogočiti skupen nastop v skladu z njihovimi interesi v javnem in privatnem življenju ter dvigniti kulturno, socialno in moralno raven naroda. Konzorcij *Ženski svet* je izdajal list z istim naslovom, a je njegova dejavnost po pomenu in obsegu preseгла delo uredništva kake revije. *Ženska sekcija akademskega društva Jadran* je želela svoje članice izobraziti in usposobiti za socialno, zdravstveno in prosvetno delo prek predavanj, debat, branja in praktičnega dela.¹⁹

Posamezna društva so delovala samostojno, po lastnem programu, dajala so različne pobude, zveza pa je po potrebi usklajevala njihovo delo. Slovenska sekcija JZZ je bila prek centralnega odbora v Beogradu povezana z mednarodnimi ženskimi organizacijami. Največja od njih je bila Mednarodna ženska zveza (MZZ), ki je imela tele cilje: združevanje žen vsega sveta z namenom zaščititi ženo kot mater, kot poročeno ženo in kot delovno silo v posameznih državah; skrb za družino, vzgojo otrok in zaščito mladine; prizadevanje za državljanske pravice žensk. MZZ je bila povsem nehomogena organizacija, katere članice (posamezne ženske zveze) so bile po svoji idejni usmerjenosti zelo različne. JZZ je bila vključena tudi v Malo žensko antanto, ki je združevala ženska društva iz držav članic tako imenovane Male antante.²⁰ V mednarodne ženske organizacije so bila včlanjena tudi nekatera druga ženska društva. Aliansa ženskih pokretov je bila, na primer, včlanjena v mednarodno žensko organizacijo Mednarodna feministična aliansa (International Alliance of Women for Suffrage and Equal Citizenship), ki je želela zagotoviti ženam vseh držav "resnično enakopravnost v socialnem, pravnem in gospodarskem pogledu", vzgojiti ženske za opravljanje državljskih naloge in povečati njihov vpliv na javno življenje.²¹

Med večjimi društvi, ki niso bila povezana v JZZ, sta bili Zveza delavskih žen in deklet in Krščanska ženska zveza. Socialistično usmerjena Zveza delavskih žen in deklet²² je delovala v obdobju 1924-1935. Socialdemokratska stranka je sicer menila, da je posebna ženska organizacija nepotrebna in celo škodljiva oz. malo-meščanska. Vendar pa so slovenske socialistke čutile, da je za prebujenje in osamosvojitve žene nujna posebna ženska organizacija, saj so možka

¹⁷ AS, Kolo jugoslovanskih sester, škatla 1, mapa 5.

¹⁸ Vode, Ženska društva str. 10600/76-77.

¹⁹ Prav tam, str. 10600/93-94.

²⁰ Prav tam, str. 10600/85-88.

²¹ Prav tam, str. 10600/93.

²² Vode, Ženska društva, str. 10600/95-98; Kecman, Žene Jugoslavije..., str. 312-317; Muser, Socialisti in komunisti..., str. 203-204; A. Štebi, Aktivnost slovenske žene..., str. 179.

združenja posvečala premalo pozornosti politični vzgoji žensk ter vsem tistim vprašanjem, ki zadevajo predvsem ženske. Zato so ustanovile Zvezo delavskih žen in deklet, ki je bila namenjena delavkam in delavskim ženam ter dekletom ter je združevala tovarniške delavke, gospodinjske pomočnice, uradnice, učiteljice, trgovske pomočnice ipd. Centralni odbor v Ljubljani je postopoma organiziral podružnice, predvsem v industrijskih središčih: Jesenice, Tržič, Ptuj, Mežica, Šoštanj, Črna, Lesce, Trbovlje, Zagorje, Hrastnik, Celje, Maribor, Murska Sobota. Zveza ni bila osnovana kot politična organizacija, saj se je ukvarjala predvsem z vzgojo svojih članic, z ustanavljanjem domov za vajence, otroških vrtcev in kolonij. Zavzemala se je za splošno, enako in tajno volilno pravico, za popolno enakopravnost žensk v socialnem, civilnem in političnem pogledu, za boljši materialni in socialni položaj delavskega razreda, za izpopolnitev socialne zakonodaje, zlasti glede zaščite otroka in matere, za odpravo otroškega dela, za enako zaščito zakonskih in nezakonskih otrok, za zakonitev starostnega zavarovanja za vse zaposlene, za odpravo nekaterih davkov itd. Ščasa se je v zvezo vključevalo vedno več komunistk, ki so opozarjale predvsem na pomen političnega dela v boju proti kapitalizmu. Vendar pa so jih socialdemokratke že leta 1926 izključile iz svoje organizacije z obrazložitvijo, da je "ogromna večina žena prepričana, da rabi proletariat duševno revolucijo, ne pa krvave ..."23 V začetku tridesetih let so si komunistke ponovno pridobile precejšen vpliv. Takrat je zveza sodelovala v številnih delavskih stavkah, organizirala razna predavanja, ki so bila naperjena proti obstoječemu režimu, popularizirala uspehe Sovjetske zveze in pozivala v boj proti kapitalizmu, v sodelovanju z drugimi ženskimi društvi pa si je prizadevala za žensko volilno pravico in nastopala proti vojni, fašizmu, naraščajoči draginji ipd. Partijska frakcija se je zavzemala za enotno delovanje vseh žensk pod vodstvom delavskega razreda, zato so bile komunistke leta 1934 spet izključene. Vendar pa je bilo za nadaljnji obstoj društva že prepozno, saj je Kraljevska banska uprava leta 1935 Zvezo delavskih žen in deklet zaradi politične dejavnosti, ki v njenem programu ni bila predvidena, razpustila.

Krščanska ženska zveza je delovala v obdobju 1901-1941. Pobudo za organiziranje katoliško usmerjenih žensk je dal Janez Evangelist Krek, ki je že leta 1894 ustanovil Katoliško društvo za delavke. V okviru Slovenske ljudske stranke so bila ustanovljena še druga društva, ki so se združila v Slovensko krščansko socialno zvezo. Njen del je bila tudi Krščanska ženska zveza, ki pa se je leta 1922 povsem osamosvojila. Ustanovljena je bila z namenom združiti tiste krščansko usmer-

jene slovenske ženske, ki si želijo prizadevati za kulturni napredek svojega naroda, za izobrazbo žensk na verskem, socialnem, gospodinjskem in pravnem področju na podlagi krščansko-socialnih načel. Zveza se je zavzemala za politične, civilno-pravne in socialne pravice žensk ter za zakonsko varstvo delavk, uslužbenk in mater. Organizirala je razna predavanja in tečaje (gospodinjske, šivalne, vzgojne). V obdobju, ko jo je vodila Cilka Krek,²⁴ je Krščanska ženska zveza sodelovala tudi z JZZ, pozneje pa so se njune poti razšle.²⁵

Slovenska ženska društva so delovala tudi zunaj meja jugoslovanske države. Septembra 1922 je bilo ustanovljeno Splošno slovensko žensko društvo v Gorici, novembra istega leta pa še Žensko dobrodelno udruženje v Trstu. Obe organizaciji sta se ukvarjali predvsem z izobraževalnimi in dobrodelnimi dejavnostmi. V Ljubljani pa je od leta 1920 dalje deloval Klub Primork, ki je skrbel za boljši materialni položaj primorskih dijakov in študentov, podpiral onemogle slovenske kulturne delavce italijanskega območja ter si prizadeval "zainteresirati vsako jugoslovansko ženo za naše zasluženo ozemlje in naše trpeče brate".²⁶

Koroške Slovenke so bile zelo dejavne od leta 1919, ko je bila v Velikovcu ustanovljena Zveza ženskih društev na Koroškem, do leta 1920. Vključevala je kar 56 ženskih društev z izobraževalnimi in socialnimi cilji, zavzemala pa se je tudi za enakopravnost žensk, še zlasti pa za priključitev slovenskega koroškega ozemlja k Jugoslaviji. Po plebiscitu je ta dejavnost zamrla.²⁷

Ženska društva so prirejala številne strokovne tečaje (šiviljske, kuharske, gospodinjske, knjigovodske, jezikovne itd.), o negi in vzgoji otrok (telesni in duševni razvoj otroka, vzgoja otroka v predšolski dobi, o otroškem jeziku itd.), pa tudi splošno-izobraževalne tečaje, ki so obravnavali teme s področja politike, gospodarstva, umetnosti in zgodovine v povezavi z ženskimi vprašanji (Prešeren in Slovenka, žena in fašizem, žena in politika, ženina vloga v javnih korporacijah itd.), in najrazličnejša predavanja, ki so obravnavala socialna vprašanja, gospodinjstvo, vzgojo, žensko vprašanje, zdravstvo, kulturo, predvsem literarna dela itd.²⁸

24 Alojzija Štebi jo je predstavila kot osebnost, "ki s svojo elementarno prirodnostjo zna pritegniti poslušalke in ki je gotovo izmed vseh slovenskih žen največkrat javno nastopila. Ona je prava borbena natura, zastopa demokratične in socialne ideje, ki so napolnjevale tudi njenega brata /Janeza Evangelista Kreka/." (A. Štebi, Aktivnost slovenske žene..., str. 185)

25 Vode, Ženska društva, str. 10600/98-99. Ženske organizacije, ki so se razvijale v okviru Slovenske ljudske stranke, so podrobneje predstavljene v: A. Štebi, Aktivnost slovenske žene ..., str. 172-173.

26 A. Štebi, Aktivnost slovenske žene..., str. 175-176.

27 Prav tam, str. 172-173.

28 Vode, Ženska društva, str. 10600/61-62.

23 Muser, Socialisti in komunisti ..., str. 203-204.

Pomembna je bila tudi *tiskana beseda*.²⁹ Nekatera ženska društva so izdajala svoja glasila. Aliansa Ženskih pokretov je izdajala mesečno revijo z naslovom *Ženski pokret*,³⁰ Zveza delavskih žena in deklet je v letih 1924-1935 izdajala glasilo z enakim naslovom, kot ga je imel socialistični ženski časopis že pred prvo svetovno vojno - *Ženski list*.³¹ Katoliško usmerjenim ženskam, še posebej članicam Krščanske ženske zveze, je bila namenjena *Vigred*, ki je izhajala od 1923 do 1943.³² Društvo diplomiranih babic za Dravsko banovino je leta 1929 začelo izdajati *Babiški vestnik*, prvo strokovno žensko revijo, ki je z nekajletnim premorom (1941-1946) izhajala vse do leta 1969.³³ Zveza gospodinj je v obdobju 1932-1942 izdajala *Gospodinj*, strokovni list za gospodinjstvo.³⁴ Leta 1931 so tudi gospodinjske pomočnice in hišne delavke dobile svoj časopis, ki je pod naslovom *Gospodinjska pomočnica* izhajal od leta 1931 do 1940.³⁵ V letih od 1937 do 1941 je izhajal strokovni list za kmečko gospodinjstvo *Kmečka žena*, glasilo *Ženske kmečke zveze* in *Zveze absolventk kmetijsko-gospodinjskih šol*.³⁶ Pomembno vlogo v slovenskem ženskem gibanju je imel *Ženski svet*, ki ga je začel izdajati prosvetni odsek *Ženskega dobredelnega združenja* v Trstu leta 1923. Skrbel naj bi za duhovni napredek žensk, hkrati pa budil narodno zavest primorskih Slovencev. Leta 1929 se je zaradi političnih razmer preselil v Ljubljano, kjer je izhajal do leta 1941. Urednica je bila Pavla Hočevar,³⁷ sodelavke pa so bile številne slovenske intelektualke, književnice in feministke, med drugimi tudi Zofka Kvedrova, Marica Bartolova, Minka Govekar, Marija Kmet, Alojzija Štebi, dr. Marja Boršnik, Ljuba Prenner, Zlata Pirnat, Erna Muser, Milena Mohorič itd.³⁸ Poleg tega so članice ženskih društev objavljale tudi v drugih ženskih

časopisih. Ti listi pa so bili večinoma mesečniki, zato je bil na področju ženskega tiska "velik dogodek", ko so lastniki *Jutra* na predlog vodstva *Ženskega pokreta* v začetku leta 1931 privolili v uvedbo rubrike *Žena* v sodobnem svetu v ponedeljkovi izdaji časopisa.³⁹ Urejala jo je Angela Vode, ki je napisala številne prispevke o najrazličnejših temah (npr.: Za izobrazbo kmečke žene, *Žena* in udejstvovanje v duhovnih poklicih, *Sodobna mati*, *Žena* kot državljanka, *Brezposelnost in žensko delo*, *Kriza družine*, *Sodobna žena* v boju proti prostituciji, *Žena* v *Sovjetski zvezi*, *Ghandi* in *indijsko žensko gibanje*, *Pravni položaj zakonske žene* v *Franciji*, *Brezposelnost in zakon*, *Proletarska mati* in njena družina, *Veliki možje* o ženah ipd.). V tem časopisu je bilo mogoče svobodneje izraziti protifašistično usmerjenost, pa tudi feministično propagandni članki so bili lahko bolj "ostri" in iskreni kot v drugih časopisih. Januarja 1933 je to rubriko sicer za nekaj časa nadomestil "*Ponedeljek*", vendar pa je že aprila istega leta po posredovanju predsednice slovenske sekcije *JZZ* Minke Govekar in tajnice *Ženskega pokreta* Cirile Štebi *Žena* v sodobnem svetu spet začela izhajati.⁴⁰ V letu 1938 je bila rubrika ukinjena, vendar pa je do novembra 1940 v nedeljski številki *Jutra* kljub temu izhajala tudi "*Naša ženska stran*".⁴¹ Predstavnice slovenskih društev so pisale tudi v druge jugoslovanske in tuje časopise, nekatere pa so izdajale tudi samostojne publikacije o ženskem vprašanju. Tako je Alojzija Štebi že leta 1918 napisala knjižico *Demokratizem in ženstvo* in v njej predstavila svoje poglede na vlogo ženske v družbi, Angela Vode je v tridesetih letih napisala knjige *Žena* v sedanji družbi, *Fašizem in žena* ter *Spol in usoda* v dveh delih, ki je temeljito razburkala duhove v tedanjem slovenskem prostoru.

Podpora tiskane beseda je bila nepogrešljiva tudi za organiziranje in izvedbo zelo pomembne oblike dela ženskih organizacij - tako imenovanih *akcij*.⁴² Pod to besedo so pojmovali različne zbiralne dejavnosti, predvsem pa zborovanja, ki so imela večkrat protestni značaj. Sedemnajstega junija 1925 je, na primer, dvanajst ženskih društev na pobudo *JZZ* v Ljubljani priredilo zborovanje "brez razlike strank in stanu" zoper morebitno razširjenje srbskega dednega prava na vso državo. Hkrati z dedno enakopravnostjo žensk in zakonskih otrok so zbrane ženske zahtevale tudi enakopravnost nezakonskih otrok in volilno pravico za ženske ter pozivale v boj proti alkoholizmu in prostituciji, manifesti-

²⁹ Pregled ženskega tiska najdemo v: *Žensko časopisje na Slovenskem 1897-1997*, vodnik po razstavi, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, marec 1997 (Odslej: *Žensko časopisje ...*). Glej tudi: Minka Govekar, *Naše žensko časnikarstvo*, Slovenska žena, Ljubljana 1926, str. 202-210.

³⁰ Vode, *Ženska društva*, str. 10600/91-93.

³¹ *Žensko časopisje ...*, str. 45.

³² *Žensko časopisje ...*, str. 44 in Vode, *Ženska društva*, str. 10600/98-99.

³³ *Žensko časopisje ...*, str. 28 in 39.

³⁴ *Žensko časopisje ...*, str. 39 in Vode, *Ženska društva*, str. 10600/77.

³⁵ *Žensko časopisje ...*, str. 28 in 40.

³⁶ Prav tam, str. 40. Žal nisem našla nobenih podatkov o delovanju teh dveh zvez.

³⁷ Pavla Hočevar (1889-1972), učiteljica in publicistka, ki je z društvenim in časnikarskim delom pričela že v Trstu, po preselitvi v Ljubljano je bila dejavna v različnih ženskih društvih, predvsem v *JZZ*. Leta 1947 je bila obsojena na Nagodetovem procesu, leta 1967 pa je izdala svoje spomine pod naslovom *Pot se vije*.

³⁸ Vode, *Ženska društva*, str. 10600/81-84 in Pavla Hočevar, *Pot se vije*, Spomini, Založništvo tržaškega tiska, Trst 1969.

³⁹ Vode, *Značaj in usoda*, str. 151-163.

⁴⁰ AS, Oddelek II, osebni fond Angele Vode, seznam publicističnega dela, dela v organizacijah in društvih, predavanja in akcije ter tečaji, str. 7-12.

⁴¹ Prav tam, str. 12-13. Glej tudi: Vode, *Značaj in usoda*, str. 156.

⁴² Izmed številnih akcij slovenskih ženskih društev bom navedla le nekatere izmed najbolj tipičnih ali najodmevnejših, večinoma tiste, ki jih je organiziralo več ženskih društev skupaj.

rale za svetovni mir ter spodbujale vse jugoslovanske ženske "k skupnemu delu in odporu".⁴³ Leta 1933 so ženska društva v Ljubljani organizirala javno zborovanje zaradi zapostavljanja žensk, na katerem so zahtevala enako plačilo za enako delo, protivojno in protifašistično zborovanje.⁴⁴ Sedmega maja istega leta je bilo v Ljubljani zborovanje za legalizacijo splava iz socialnih vzrokov.⁴⁵ Pobudnik zborovanja je bil Ženski pokret, katerega članice so spoznale, da zgolj občasne finančne podpore ne bodo mogle rešiti problema delavskih družin s številnimi otroki, ki jih je gospodarska kriza najhuje prizadela. Druga ženska društva se niso hotela pridružiti, razen Zveze delavskih žena in deklet, pri pripravah pa naj bi sodelovala tudi Zveza akademsko izobraženih žensk. Odziv javnosti in posameznic pa je bil večinoma odklonilen.⁴⁶ Leta 1934 so ženska društva po vsej državi organizirala zborovanja proti uredbi, ki je določala zmanjšanje draginjskih doklad tistim državnim nameščencem, ki so živeli v skupnem gospodinjstvu z družinskim članom, ki je tudi prejemal te vrste dodatke,⁴⁷ kar je seveda veljalo za vse poročene javne nameščenke. Najbolj so bile prizadete učiteljice, saj so takrat predstavljale največji delež državnih nameščenk. Samo v Sloveniji naj bi 700, v vsej državi pa kar 4000 učiteljic izgubilo pravico do enakega plačila kot njihovi moški kolegi, in to za enako delo ob enaki delovni dobi. Zato so se povezale z drugimi oškodovanimi nameščenkami, pridružile pa so se jim tudi mnoge druge, čeprav same niso bile prizadete, in ob pomoči ženskih organizacij so organizirale protestna zborovanja po vsej državi. Ženski pokret v Ljubljani je zbral poročila o stanju, ki je nastalo po spremembi uredbe na različnih področjih dela državnih nameščenk. Na podlagi le-teh je bila sestavljena resolucija, ki je bila poslana med drugim tudi vsem slovenskim poslancem in ministrom. Resolucija je ugotavljala, da uredba sama po sebi ne bo dosegla ničesar - število brezposelnih, ki bi jih lahko zaposlili s prihranki, pa ne bo odtehtalo še večjega števila oseb, ki bodo zavoljo nje "pahnjene v

bedo in pomanjkanje".⁴⁸ Istega leta so ženska društva priredila tudi številna protestna zborovanja proti zmanjševanju števila žensk v službah. Nenaklonjenost do zaposlenih žensk je namreč v tridesetih letih naraščala, finančni zakon za leto 1934/35 pa je vseboval določbo, ki je pooblašala ministerski svet za določitev pogojev o zaposlovanju žensk v državnih, samoupravnih ali zasebnih službah. Ženske so nastopile proti takemu ravnanju z obrazložitvijo, da so tudi one "polnovredni državljani", in opozarjale, da delajo večinoma iz "gospodarske potrebe", zaradi česar bi njihovo odpuščanje z dela imelo "za mnoge družine katastrofalne posledice".⁴⁹

Leta 1935 je bilo protestno zborovanje združenih ženskih organizacij proti nameravani ukinitvi mestne ženske gimnazije v Ljubljani in proti odpravi ženskega prvega letnika na učiteljskih.⁵⁰ Šestega junija 1936 je Jugoslovanska ženska zveza pripravila zborovanje za spremembo občega državlanskega zakona.⁵¹ Kot predstavnica zaposlenih žensk je nastopila Angela Vode s predavanjem Življenje zahteva nove zakone.⁵² V njem je poudarila, da ženske "napredujejo z velikimi koraki ter se uveljavljajo kot javne delavke, kot delavke v poklicih, kot univerzitetno izobražene ženske na vseh področjih" in se ob tem spraševala: "Ali niso že neštokrat pokazale svojo enakovrednost z možem? In v dobi krize - ali ni bilo nešteto mater, ki so vzdrževale svoje družine? Kako bi mogla taka žena in mati priznavati zastarelo določbo: mož je glava družine?"⁵³ Prav poseben uspeh je doživela "akcija za novo bolnico", februarja 1936. Pobudo za protestno zborovanje so dali člani Akademске akcije za izpopolnitev univerze, ki so zbrali obsežno gradivo o grozljivih razmerah v bolnišnici in izdali brošuro z naslovom Ljubljanska bolnica, ki je vzbudila zanimanje najširše javnosti.⁵⁴ Prizadevanja za novo bolnišnico so združila pri-

43 Javen ženski shod v Unionu, Ženski list, 31. junij 1925. Cit. po Muser, str. 204.

44 Muser, Socialisti in komunisti ..., str. 209, 210 in Vode, Značaj in usoda, str. 129.

45 Vode, Značaj in usoda, str. 129-130; Ženski pokret, Organ alijanse ženskih pokreta u Kraljevini Jugoslaviji, leto XIV, št. 4-5, Beograd, april-maj 1933, str. 52, Za reviziju § 171 Kri- vičnog zakonika.

46 Vode, Značaj in usoda, str. 129-131; Ženski pokret, leto XIV, št. 4-5, Beograd, april - maj 1933, str. 52.

47 Izpremembe uredbe o draginjskih dokladah državnih uslužben- cev z dne 11. aprila 1934 (Službene novine kraljevine Jugosla- vij z dne 13. aprila 1934, št. 84/XXI/195 oziroma Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine z dne 21. aprila 1934, št. 32, letnik V, št. predpisa 256).

48 Če je imela, na primer, mati 110 din pokojnine, hči pa 1350 din plače, je hčerin odtegljaj znašal 375 din - več kot 3 materine pokojnine! Najhuje so bili prizadeti najnižji državni uslužbenci, še posebej upokojenici. Npr.: Upokojenki s 640 din pokojnine in z možem obrtnikom, ki je bil že več kot leto dni brez dela in zaslužka, so odvzeli celotni dodatek (400 din), tako da je tričlanska družina prejela le 240 din (Ženski svet, leto XII, št. 7-8, Ljubljana, julij-avgust 1934, str. 190. Glej tudi: Vode, Značaj in usoda, str. 126).

49 Angela Vode, K redukcijam žen v državni službi, Ženski svet, XII, št. 4, Ljubljana, april 1934, str. 87.

50 Muser, Socialisti in komunisti ..., str. 209, 210 in Vode, Značaj in usoda, str. 129.

51 Prva Jugoslavija še ni imela enotnega državlanskega zakonika. V Sloveniji so položaj žensk v družini odredile določbe avstrijskega občega državlanskega zakonika iz leta 1811.

52 Del predavanja je bil objavljen pod naslovom Za spremembo našega državlanskega zakona v Ženskem svetu, XIV, št. 7-8, Ljubljana 1936, julij-avgust, str. 174-176.

53 Vode, Značaj in usoda, str. 137.

54 Obzornik, Slovenci zahtevamo novo bolnico, Ženski svet, XIV, št. 4, Ljubljana, april 1936, str. 95.

padnike različnih slojev, poklicev in svetovnih nazorov: uvodni govor je imela predsednica ženske organizacije Minka Govekarjeva, dr. Bogomir Magajna je kot zdravnik utemeljil potrebo po novi bolnišnici, dr. Roman Tominc pa je kot duhovnik na podlagi svoje izkušnje z na smrt bolnimi razložil, "kako hudo je za človeka, ki bi se želel še poslednjikrat razgovoriti, pa mora ležati na isti postelji s tujim človekom". Ta naj bi navzoče tako navdušil, "da bi bili prijeli takoj za lopate" in začeli graditi bolnico, če bi bilo mogoče.⁵⁵ Deset dni pozneje je bilo ustanovljeno tudi društvo Akcija za razširitev ljubljanske bolnice, ki so ga podprli zastopniki najpomembnejših slovenskih gospodarskih in kulturnih organizacij ter ustanov (delavske in zdravniške zbornice, okrožnega urada za zavarovanje delavcev, raznih strokovnih organizacij, humanitarnih društev in večine ženskih organizacij).⁵⁶ JŽZ je prevzela tudi pripravo proslave ob 20-letnici majniške deklaracije.⁵⁷ Ženska društva so se zavzemala za pomilostitev političnih kaznjencev, med katerimi je bilo še posebno veliko komunistov. V imenu njihovih mater, žena in otrok so pisala resolucije in spomenice, zbirala so podpise raznih organizacij in znanih osebnosti.⁵⁸ JŽZ se je, na primer, pridružila prošnji svojcev trboveljskih rudarjev, ki so jih po končani stavki aretirali in brez vsake utemeljitve zadržali v prostorih ljubljanske policije.⁵⁹ Leta 1940 je ženska zveza sestavila tudi peticijo za izpustitev Pepce Kardelj, ki je bila kljub hudi bolezni zaprta v Bileči.⁶⁰ Oblast je skušala na različne načine preprečiti njihovo delovanje: s cenzuro člankov in govorov, z zasliševanjem na policiji in celo sodnim preganjanjem.⁶¹ V začetku leta 1939 je Jugoslovanska ženska zveza v sporazumu s predstavnico komunistov povabila vsa ženska in mešana društva k pripravi posvetovanja o tako imenovanem narodnoobrambnem delu. Tridesetega marca je 67 ženskih in 185 mešanih društev podpisalo spomenico, v kateri so opozorila, da morajo vsi Slovenci pozabiti na dotedanje spore in strniti vsa prizadevanja za ohranitev svoje nacionalne države, v kateri so videli edini na-

ravni okvir za narodno rast in edino poročstvo za politični, gospodarski in kulturni razvoj slovenskega naroda.⁶² Vsako leto maja je potekalo praznovanje materinskega dne, 11. novembra, na mednarodni praznik miru, pa so združena ženska društva v vseh večjih krajih organizirala mirovne manifestacije, na katerih so se zavzemala za mir med vsemi narodi.⁶³ Za skupne nastope so ženske največkrat izkoristile konkretne priložnosti, zlasti primerne so bile volitve. V svoj program so seveda vključile tudi zahtevo po volilni pravici. Zadnji ali pa vsaj eden izmed zadnjih nastopov te vrste pred začetkom druge svetovne vojne v Sloveniji je bil 10. decembra 1939 v Ljubljani.⁶⁴ Bližnje volitve v narodno skupščino so ženske spodbudile, da so pričele prirejati zborovanja in manifestacije in na njih zahtevale splošno in enako volilno pravico s tajnim glasovanjem. Novi volilni načrt, od katerega so si veliko obetale, jih je namreč globoko razočaral: voliti bi smele samo ženske z visoko izobrazbo in s strokovnim znanjem, ki so opravljale samostojne službe ali vodile obrt, od katere je bilo treba plačevati davke, večina žensk pa bi še vedno ostala brez volilne pravice – kmetice, delavke in seveda tiste, ki so bile "samo matere in gospodinje". Marsikatera se je spraševala: "Kje je ostalo priznanje svetosti materinstva?" Sledil je val ogorčenja, protestov in dokazovanj, da bi bilo zakon treba popraviti – "toda bilo je že pozno. Usodni dnevi za Jugoslavijo so se bližali s hitrimi koraki."⁶⁵

Kljub idejnim razlikam se je v boju proti zmanjševanju starih in za pridobivanje novih pravic sčasoma ustvarila nekakšna enotna "ženska fronta". Največkrat sta sodelovali JŽZ in Zveza delavskih žena in deklet, v tridesetih letih pa se jima je pogosto pridružila tudi komunistična partija (KP). Komunisti so sicer tako kot socialisti menili, da je žensko vprašanje le del socialnega vprašanja, zato se ga ne sme reševati ločeno. Prav tako so nasprotovali tudi ustanavljanju ženskih organizacij znotraj partije. Vendar so sodelovanje žensk nujno potrebovali, saj so se zavedali, da nobena revolucija ne more uspeti brez podpore polovice prebivalstva.⁶⁶ Vsako samostojno javno delo jim je bilo prepovedano, zato so začeli delovati v dovoljenih ženskih orga-

⁵⁵ Vode, Značaj in usoda, str. 138.

⁵⁶ Slovenci zahtevamo novo bolnico, *Obzornik, Ženski svet*, XIV, št. 4, Ljubljana, april 1936, str. 95-96. Glej tudi: Žene, pridružimo se akciji za novo bolnico v Ljubljani, *Obzornik, Ženski svet*, XIV, št. 10, Ljubljana, oktober 1936, str. 231-232.

⁵⁷ Vode, Značaj in usoda, str. 138-139.

⁵⁸ Prav tam, str. 139-140; Vode, Ženska društva, str. 10600/60-61.

⁵⁹ Decembra 1939 je bila stavka rudarjev iz Hrastnika, ki so se ji pridružili tudi rudarji iz Trbovelj in Laškega. Zaradi naraščajoče draginje so zahtevali večje plačilo in uvedbo družinskih naklad. Stavka se je brezuspešno končala 27. decembra 1939 (Glej Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem 1968-1980, *Delavska enotnost*, Ljubljana 1981, str. 150).

⁶⁰ Vode, Značaj in usoda, str. 179-180.

⁶¹ Prav tam, str. 139-140.

⁶² Prav tam, str. 149-151.

⁶³ Angela Vode, Ženska društva, str. 10600/61.

⁶⁴ Govor priv. doc. dr. Borisa Furlana na zborovanju za žensko volilno pravico v Ljubljani, 10. decembra 1939, *Ženski svet*, XVIII, št. 15, Ljubljana, januar 1940, str. 15 in Angela Vode, Ali moremo soglašati - misli k novemu načrtu volilnega zakona, *Ženski svet*, XVIII, št. 15, Ljubljana, januar 1940, str. 16.

⁶⁵ Vode, Značaj in usoda, mapa 5, str. 178-179.

⁶⁶ Vida Tomšič, Jugoslovanske ženske v graditvi socializma, iz razširjenega referata Vide Tomšič, predsednice Centralnega odbora AFŽ, ob slovesni akademiji za 8. marec leta 1949 v Beogradu. *Ženska, delo, družina, družba, Komunist*, Ljubljana 1978, str. 40.

nizacijah. Kolikor večja je bila nacionalna ogroženost in kolikor hujša je bila gospodarska kriza, toliko bolj uspešno je bilo sodelovanje ženskih organizacij s komunistično partijo. V drugi polovici tridesetih let pa se je ideološki vpliv partije tako povečal, da je leta 1939 že lahko postavila v ospredje razredno vprašanje. To je povzročilo diferenciacijo med članicami ženskih organizacij in precejšen del, predvsem mlajših, se je pridružil njenemu revolucionarnemu boju. Na 5. državni partijski konferenci oktobra 1940 je bila vsaka naklonjenost do "feminizma" označena kot "desničarska oportunistična pomoč meščanskemu ženskemu gibanju pri širjenju iluzij, da se da žensko vprašanje rešiti v okviru razredne družbe s pomočjo nekakšnih reform" in kot poskus spodkopavanja vodilne vloge KP v boju za enakopravnost žensk.⁶⁷ Nič čudnega torej, da je bila JZZ že zelo kmalu izključena iz Oslobojilne fronte z obrazložitvijo, da "hoče dobiti monopol nad vsemi ženami".⁶⁸ Partija očitno tudi na ženskem področju ni trpela konkurence. Po vojni se je njeno vodstvo potrudilo, da je vse tako imenovano meščansko žensko gibanje skupaj z njegovimi voditeljicami in sodelavkami zatnilo v pozabo, njihova dela pa so zapuščena obležala na odročnih policah arhivov in redkih knjižnic, ki so jih hranile. Beseda feminizem je imela negativen prizvok. Uveljavilo se je stališče, da so ženske v socialistični državi že dosegle formalno enakopravnost, za njeno popolno uresničitev pa bi bilo potrebnih le še nekaj popravkov na socialnem področju, ostanki tradicionalnih patriarhalnih odnosov pa naj bi sčasoma zamrli sami od sebe.⁶⁹

Zato tudi ni čudno, da je ohranjenega razmeroma malo arhivskega gradiva o ženskih društvih iz obdobja pred drugo svetovno vojno. Samostojnih fondov teh društev je v slovenskih arhivih zelo malo, gradivo je večinoma ohranjeno le fragmentarno in ne za celotno obdobje delovanja, deloma pa ga najdemo tudi v okviru osebnih fondov nekaterih političnih in kulturnih delavk iz tistega časa. V Arhivu Republike Slovenije⁷⁰ je gradivo *Zveze katoliških učiteljic, pododbor Vrhnika* za obdobje 1939-1945 (okrožnice 1945, poročila o delu 1944-1945, organizacijske zadeve, programi dela), *Kola jugoslovanskih sester v Ljubljani* za obdobje 1921-1941

(poziv k ustanovitvi društva leta 1921, pravila, poročila občnih zborov 1922-1939, tajniška poročila 1930-1933, zapisniki sej, proslava destletnice obstoja, prejeti spisi podružnic, korespondenca, prošnje, dopisi 1921-1941, delovodniki 1936-1938), *Podpornega društva za služkinje v Ljubljani*⁷¹ za obdobje 1930-1941 (računi 1930-1933, prošnje davčni upravi mesta Ljubljane, obračuni adaptacije Doma služkinj) in *Orlic v Mariboru* za obdobje 1919-1929.⁷² Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Ljubljano⁷³, hrani gradivo Splošnega ženskega društva v Ljubljani za obdobje 1897-1945 (pravila, okrožnice, sejni zapisniki, sezname članic od 1907 dalje, slike in rokopiši Vide Jeraj, Alojzije Štebi in Angele Vode, biografije Ivanke Negro-Hrastove, Fanny Hausmannove, Pauline Pajkove, Marije Kmetove, Alojzije Štebi, Vide Jerajeve, Zofke Kvedrove, Luize Pesjakove, Ivanke Klemenčič-Anžičeve, pesmi Anice Černejeve, Ljudmile Prunkove-Utve, finančne zadeve 1897-1945, razstave 1926, 1934, 1936, spisi 1897-1945) in Evangeljskega ženskega društva Ljubljana⁷⁴ za obdobje 1852-1945 (pravila, pravilniki, statuti 1882-1920, zgodovinski pregled 1905, sezname članov, vodstvenih organov, participacije 1906-1945, dokumentacija o dejavnosti 1906-1936, finance 1890-1945, obvestila, darila, prispevki in delovodniki 1852-1902). Pokrajinski arhiv Maribor pa hrani gradivo Društva za varstvo deklet v Mariboru za obdobje 1934-1941.⁷⁵

Nekaj gradiva o ženskih društvih najdemo tudi v okviru osebnih fondov. Arhiv Republike Slovenije hrani arhivsko gradivo *Minke Govekar* (korespondenca 1932-1940; spomini; predavanja; govori; članki; osebni zapiski 1926-1939; gradivo JZZ, sekcije za Dravsko banovino 1934-1941; občni zbori 1936-1939, zapisniki širših sej 1938-1939, okrožnice, programi, poročila 1934-1938, zapisniki skupščin JZZ 1922-1938; kongresi Mednarodne ženske zveze na Dunaju in v Dubrovniku v letih 1930 in 1938; akcija za novo bolnišnico v Ljubljani 1936; članki in prispevki drugih avtoric 1928-1936), *Angele Hafner*, učite-

⁶⁷ Referat Vide Tomšič na 5. državni konferenci KPJ od 19. do 23. oktobra 1940 v Dubravi pri Zagrebu. Ženska, delo, družina in družba, Komunist, Ljubljana 1978, str. 29.

⁶⁸ AS, Oddelek II, NOB, fasc.445, mapa 13, Historiat dela partije med ženami v Ljubljani od 1941 do 1945.

⁶⁹ Vlasta Jalušič, "Nove demokracije" in "ženske študije", Od ženskih študij k feministični teoriji, Posebna izdaja Časopisa za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, 1993, str. 114-115.

⁷⁰ Vsi v nadaljnjem besedilu navedeni podatki o arhivskem gradivu so povzeti po Vodniku po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, III. knjiga, Ljubljana 1999.

⁷¹ Društvo je delovalo v Ljubljani in okolici. Prizadevalo si je za izboljšanje gmotnih razmer služkinj in skrbelo za bolne in onemogle članice. Vodja upravnega odbora je bil duhovnik.

⁷² Ženski telovadni krožek telovadne organizacije Orel v Mariboru, ki je organiziral igre, prireditve in javna predavanja, tudi skupaj z Orli.

⁷³ Podatki v nadaljevanju besedila so povzeti po Vodniku po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave, 11, Ljubljana 1992, str. 196 in po historiatih ter popisih društev, ki mi jih je posredovala Marjana Kos. Za prijaznost se ji najlepše zahvaljujem.

⁷⁴ Društvo je bilo ustanovljeno leta 1852 z namenom, da bo gojilo versko življenje in skrbelo za uboge, bolne in za mladino. Delovalo je do leta 1945.

⁷⁵ Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ, SR Slovenija, Savez arhivskih radnika Jugoslavije, Beograd 1984: Pokrajinski arhiv Maribor, str. 200.

ljice in tajnice Kola jugoslovanskih sester (osebni dokumenti in korespondenca 1902-1935), *Pavle Hočevar*, (pisma, dopisi, poročila, članki in referati iz let 1925-1947), politične delavke *Ade Krivic Dequal* (med drugim tudi gradivo o taborih Društva visokošolk v Ljubljani), pesnice in pisateljice *Mare Lamut* (korespondenca, dnevniki, časopisni izrezki in tiski, knjige in osnutki pesmi iz obdobja 1898-1967), *Alojzije Štebi* (osebni dokumenti, pisma Ivana Cankarja, Regenta, Jalna, brata Antona Štebija, razne beležke in potrdila) in *Angele Vode* (kazenski spis -zasebna tožba Angele Vode proti kritikom njene knjige *Spol in usoda* 1939, izrezki kritik iz časopisov in revij 1938-1939, prošnje in peticije za izpustitev kaznjenk iz Bileče 1940, seznam publicističnega dela in pregled akcij, članki in predavanja, referati, gradivo ženskih društev in organizacij 1930-1941: JŽZ, sekcija za Dravsko banovino, Mednarodna ženska zveza, Slovensko društvo, razno študijsko gradivo). Nekaj podatkov o delovanju ženskih društev lahko najdemo tudi v nekaterih *zbirkah spominskega gradiva*.⁷⁶

Pri raziskovanju delovanja ženskih društev pa ne smemo pozabiti rokopisnega oddelka pri Narodni univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Se posebej je treba opozoriti na zapuščino Erne Musser, ki se je z ženskimi vprašanji ukvarjala tako pred drugo svetovno vojno kot tudi po njej in zbrala bogate osebne zbirke številnih pomembnih osebnosti slovenskega ženskega gibanja (Vere Albreht, Marje Boršnik, Tončke Čeč, Anice Černež, Elvire Dolinar, Minke Govekar, Leopoldine Kos, Zofke Kveder, Milene Mohorič, Angele Ocepek, Zlate Pirnat Cognard, Alojzije Štebi, Angele Vode, Vide Tomšič itd.), zbirke fotografij (Marice Nadlišek Bartol, Lee Fatur), dokumentacijske zbirke (med drugim tudi o ženskem vprašanju in Domu visokošolk) ter gradivo o ženskih organizacijah (Društvo akademsko izobraženih žena, Jugoslovanska ženska zveza, Mednarodna demokratična federacija žena, Zveza delavskih žena in deklet). Slovenski šolski muzej v Ljubljani hrani bogato gradivo o slovenskih učiteljicah, od katerih so bile številne dejavne tako v ženskih društvih kot na drugih področjih javnega življenja. Zapuščina Angele Vode, ki je v tem muzeju, je tako očarala Mirjam Hladnik Milharčič, da je bila pobudnica nastanka treh knjig z obširnimi uvodnimi študijami in natisi njenih že objavljenih pa tudi neobjavljenih del.⁷⁷ Vendar pa bi si pozornost zaslužila še marsikatera izmed njenih sodobnic.

Danes, ko ponovno živimo v državi s kapitalističnim gospodarstvom in večstrankarskim političnim sistemom, ko so socialne pravice

negotove, ko ženske znova iščemo svoj prostor v javnem življenju, ko vedno znova in znova razglabljam o demokraciji, se večkrat srečujemo s podobnimi problemi, s kakršnimi so se Slovenke spopadale že v prvi polovici dvajsetega stoletja. Zato je gradivo ženskih društev dobilo svež, aktualen pomen, besede njihovih predstavnic pa so dobile novo težo. Alojzija Štebi je leta 1919 napisala naslednje: "Demokratizem, po katerem stremimo, bo osrečujoče učinkoval le tedaj, če vzgaja vsakdo neprestano samega sebe, če posreduje dobro vzgojo, vzgojo, ki krepi in neguje vse dobre in plemenite kali v človeški duši, tudi drugim. Ženstvu se odpira tukaj neizmerno polje dela, materam zlasti veličastna naloga, da zažgo v dušah svojih otrok predvsem plamen nesebičnosti, delavnosti, poštenosti, da ne vzgajajo svojih otrok le za boj za obstanek, le za to, da bo imel otrok večji in boljši kos kruha, kakor so ga imele same, temveč tudi za to, da se otrok zaveda vedno bolj in bolj, da je sreča bližnjega tudi njegova sreča, da je napredek celote odvisen od napredka posameznika. Ne samo jemati, tudi dajati je treba."⁷⁸

SUMMARY

SLOVENE WOMEN'S ASSOCIATIONS BETWEEN THE WARS (1918-1941)

The article deals with the activities of the Slovene women's associations in the period between World War I and II and the related archival records. The author presents the organisational structure of these associations, the contents and form of the various activities in which these women's organisations were involved during the time in question, and their aims. The article also introduces some of the most prominent leaders of the women's movement, their ideological orientation, and their connections to political parties, as well as the reasons why these societies were abolished and were gradually forgotten in the period of socialist Yugoslavia. A very detailed account is also given of the activities of the Slovene section of the Yugoslav Women's Association, which encompassed the largest number of various women's associations of all the sections within Yugoslavia. The author has also compiled a list of the institutions which keep the archival records of these associations and presents the fonds and collections which keep these materials, along with a description of the types and contents of these archival records.

⁷⁶ Podatki so povzeti po Vodniku po fondih in zbirkah Arhiva republike Slovenije, III. knjiga, Ljubljana 1999.

⁷⁷ Zbrana dela Angele Vode: I. knjiga, *Spol in upor*, Ljubljana 1998, 351 str.; II. knjiga, *Značaj in usoda*, Ljubljana 1999, 274 str.; III. knjiga, *Spomin in pozaba*, Ljubljana 2000, 346 str.

⁷⁸ Alojzija Štebi, *Demokratizem in ženstvo*, izdala in založila Slovenska socijalna matica, tiskala "Zvezna tiskarna" v Ljubljani, 1918, str. 2.